

—Περιήγηση σε ένα μοναδικό μνημείο
εντατικής άσκησης λατρείας
στη Βάρη Αττικής

ΣΠΗΛΑΙΟ ΝΥΜΦΟΛΗΠΤΟΥ ή ΠΑΝΟΣ ή ΑΡΧΕΔΗΜΟΥ

Αλεξάνδρα Μαρή

Αρχαιολόγος (MA, PhD)

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

01

Σπηλαιόμορφο αναθηματικό ανάγλυφο από πεντελικό
μάρμαρο, συγκολλημένο από πέντε θραύσματα.

Ο Ερμής και τρεις Νύμφες χορεύουν γύρω από βωμό,
στην είσοδο σπηλαίου. Δεξιά, ο Πάνας παίζει τη σύριγγα,
ενώ αριστερά εικονίζεται ο ποτάμιος θεός Αχελώος. Στη βάση
διαβάζουμε τα ονόματα των τριών αναθετών που αφιέρωσαν
το ανάγλυφο στις Νύμφες και τον Πάνα: «Εὐκλείδης Εὐκλῆς
Λακράτης Νύμφαις / Πανί», 340–330 π.Χ. (Αρχείο Γερμανικού
Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών, D-DAI-ATH-NM 6347.
Φωτ.: Eleutherios Feiler).

ΤΟ ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΝΥΜΦΟΛΗΠΤΟΥ, ΟΡΙΖΟΝΤΙΟ ΣΠΗΛΛΑΙΟ ΜΕ κάθετη είσοδο, βρίσκεται στον νότιο Υμηττό και εμπίπτει διοικητικά στον Δήμο Βάρης-Βούλας-Βουλιαγμένης. Πρόκειται για μοναδικό σε παγκόσμια κλίμακα σπήλαιο, λόγω του είδους, της έκτασης και της παλαιότητας των αρχαίων επεμβάσεων που φέρει στα τοιχώματά του (εικ. 2). Επιγραφές και λαξεύματα που διατηρούνται —στην πλειονότητά τους— έως σήμερα αποτελούν πολύτιμη μαρτυρία για τον χρόνο που διαπάνησε και την προσπάθεια που κατέβαλε τον 5ο αιώνα π.Χ. ο καταγόμενος από τη Θήρα Αρχέδημος, προκειμένου να το μετατρέψει σε χώρο λατρείας «υπό την καθοδήγηση των Νυμφών». Τα ονόματα των λατρευόμενων θεοτήτων χαραχθηκαν σε διάφορα σημεία του σπηλαίου. Εκτός από τις Νύμφες και τον Πάνα, αναφέρονται (ή αναφέρονταν), επίσης, οι Χάριτες, ο Απόλλωνας και ίσως ο Ερμής. Η λατρεία και άλλων θεοτήτων (όπως, π.χ., της Άρτεμης)¹ μπορεί πιθανότατα να συναχθεί βάσει των κινητών ευρημάτων που βρέθηκαν κατά την ολιγοήμερη ανασκαφή που πραγματοποίησε τον Φεβρουάριο του 1901 ο αρχαιολόγος της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Charles H. Weller².

Το μνημείο αποτελείται από μία μικρή, βόρεια, σκοτεινή αίθουσα και μία μεγαλύτερη, νότια, η οποία συνιστούσε τον κύριο χώρο άσκησης λατρείας (εικ. 3). Παχύς, επιμήκης ασβε-

στολιτικός βράχος λειτουργεί ως φυσικό παραπέτασμα που διαχωρίζει τις δύο αίθουσες. Στο ανατολικό άκρο του βράχου, το οποίο εκτείνεται μέχρι το άνοιγμα της κάθετης στενής εισόδου, λαξεύτηκε στην αρχαιότητα υποτυπώδης κλίμακα δώδεκα βαθμίδων που διευκολύνει την κατάβαση στο εσωτερικό του σπηλαίου. Απέναντι από τη βάση της και δεξιά του, ο εισερχόμενος βλέπει επί του βόρειου τοιχώματος μεγάλη επιγραφή λαξευμένη με ιδιαίτερη φροντίδα, την οποία διέπει ένας ποιητικός απόηχος (εικ. 4). Σε αυτήν μνημονεύονται το όνομα και ο τόπος καταγωγής του εμπνευστή και δημιουργού των εκτεταμένων επεμβάσεων που υπέστη το σπήλαιο, ενώ (με μία μόλις λέξη) αποδίδεται και η αιτία που οδήγησε στη συγκεκριμένη δράση: ο Αρχέδημος ο Θηραίος ήταν νυμφόληπτος, είχε δηλαδή καταληφθεί από τις Νύμφες³. Επρόκειτο για ένα χάρισμα που τον καθιστούσε ξεχωριστό ανάμεσα στους υπόλοιπους θνητούς αφού του έδινε την ικανότητα επικοινωνίας με τις Νύμφες και τη δύναμη να υλοποιήσει τις προσταγές τους για τη διαμόρφωση του σπηλαίου σε λατρευτικό χώρο.

Διασχίζοντας τη βόρεια αίθουσα και αφήνοντας πίσω και αριστερά την κλίμακα καθόδου (δυτικά της οποίας διακρινόταν κάποτε ανάγλυφη λεοντοκεφαλή)⁴, υπάρχει μικρή κόγχη (εικ. 6) αφιερωμένη στη Χάρι ή τις Χάριτες, νεαρές θεότητες της βλάστησης στις οποίες οφείλονται όλα τα καλά και

τα όμορφα που συμβαίνουν στη ζωή των θνητών αλλά και όσα προσφέρει η γη στους ανθρώπους καθ' όλη τη διάρκεια του έτους⁵. Απέναντι από την κόγχη διακρίνεται με δυσκολία μια δεύτερη, πρόχειρα χαραγμένη και αρκετά φθαρμένη αλλά πολύ σημαντική επιγραφή (εικ. 5), η οποία υπενθύμιζε στους επισκέπτες να έχουν προηγουμένως ξεπλύνει καλά και εκτός του σπηλαίου τα έντερα ζώων που μπορεί να έφερναν στον ιερό χώρο ως προσφορά στις λατρευόμενες θεότητες. Τη χάραξη της επιγραφής επέβαλε όχι μόνο η ανάγκη το σπήλαιο να διατηρείται καθαρό⁶, αλλά κυρίως η ύπαρξη (περίπου 2,5 μ. δυτικότερα) λαξευμένης δεξαμενής καθαρισμών, η οποία στους αρχαίους χρόνους ήταν γεμάτη νερό (όπως υποδηλώνει η στρώση υδραυλικού κονιάματος στα τοιχώματά της) και προοριζόταν αποκλειστικά για τον εξαγνισμό των πιστών. Μετά την κάθαρση του σώματος, οι λατρευτές διέσχιζαν το υπόλοιπο σκοτεινό τμήμα της μικρής αίθουσας και, υποβοηθούμενοι πιθανόν από την επιβλητική λόγω των ήχων και του φωτός ατμόσφαιρα⁷, προετοιμάζονταν ψυχολογικά για τη μετάβασή τους στη δεύτερη, την κύρια, μεγάλη και φωτεινή αίθουσα όπου προφανώς λάμβανε χώρα η λατρεία.

Στο βορειοδυτικό τοίχωμα της νότιας αίθουσας δεσπόζει ανάγλυφη ολόσωμη ανδρική μορφή η οποία, όπως δηλώνει η επιγραφή που χαράχτηκε εις διπλούν πάνω από το αριστε-

ρό χέρι της, απεικονίζει τον Αρχέδημο⁸ (εικ. 2). Φορά κοντό χιτώνα και κρατά τυπίδα⁹ και γωνία¹⁰, τα βασικά λατομικά εργαλεία που χρησιμοποίησε για τη διαμόρφωση του σπηλαίου. Κινείται προς τα δεξιά, αλλά έχει στραμμένη την κεφαλή και κοιτά προς τα αριστερά. Δίπλα στο ανάγλυφο του Αρχεδήμου διαμορφώθηκε διπλός βωμός, πάνω από τον οποίο υπήρχε επιγραφή που αποκρούστηκε μεταξύ των ετών 1878–1887, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των περιηγητών¹¹. Η επιγραφή περιλάμβανε δύο λέξεις: «ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ : ΕΡΣΟ»¹². Η δεύτερη λέξη της επιγραφής μπορεί να αποτελούσε προσωνύμιο του Απόλλωνα (ως αρσενική εκδοχή του θηλυκού ονόματος Έρση) ή το όνομα κάποιου ήρωα, ή, το πιθανότερο, να αντιστοιχούσε στο όνομα του θεού Ερμή (γραμμένο σε γενική πτώση και δωρική διάλεκτο) με το Μ χαραγμένο σε πλάγια ή σχεδόν κάθετη θέση ελλείψει χώρου¹³. Ο Ερμής, σύμφωνα με τη μυθολογία, γεννήθηκε σε σπήλαιο από τη Νύμφη Μαία¹⁴, θεωρείται πατέρας του Πανός¹⁵, συνδέεται άμεσα με τον Απόλλωνα στον σχετικό Ομηρικό Ύμνο¹⁶, απεικονίζεται στα σπηλαιόμορφα μαρμάρινα αναθηματικά ανάγλυφα να οδηγεί τις Νύμφες στους χορούς τους και λατρεύεται ως προστάτης των βουκόλων και των κοπαδιών τους. Φαίνεται, επομένως, να ταιριάζει απόλυτα με τους υπόλοιπους θεούς που λατρεύονταν στο σπήλαιο της Βάρης ως προστάτες της βλάστησης,

02

Γενική άποψη της νότιας, φωτεινής αίθουσας.

03

Κάτοψη του σπηλαίου κατά Weller (1903) και Connor (1988). Με κόκκινο σημειώνεται το κάθετο άνοιγμα της εισόδου.

Α: επιγραφή. Β: θέση κατεστραμμένης λεοντοκεφαλής. Γ: κόγχη Χάριτος ή Χαρίτων. Δ: επιγραφή. Ε: δεξαμενή καθαρισμών. Ζ: βαθμίδες. Η: σταλακτιτική κολόνα. Θ: πηγή. Ι: κατώφλι. Κ: ανάγλυφο Αρχεδήμου. Λ: βωμός Απόλλωνα και Ερμή. Μ: κόγχη-βωμός (:). Ν: βωμός Πανός. Ξ: ένθρονη μορφή. Ο: ομφαλός. Π: κόγχη Πανός. Ρ: επιγραφή. Σ: κόγχη. Σημειώνεται ότι ο τοίχος Γ δεν υπάρχει σήμερα.

04

«Ἀρχέδημος ὁ Θηραῖος ὁ
Νυμφόληπτος φραδαῖσι
Νυμφῶν τάντρον
ἐξηργάξατο». Επιγραφή
στη βόρεια αἶθουσα, γ΄
τέταρτο ἢ τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

05

«Τάντερ' ἔχσο κλύζετε καὶ
τὸν ὄνθον νίζετε». Ἴσως ἡ
παλαιότερη επιγραφή τοῦ
σπηλαίου. Βόρεια αἶθουσα,
μέσα ἢ γ΄ τέταρτο 5ου αἰ. π.Χ.

06

«Χάριτο[ς]» ἢ «Χαρίτο[ν]».
Επιγραφή στη βόρεια αἶθουσα,
τέλος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

07

Σπηλαιόμορφο αναθηματικό
ἀνάγλυφο ἀπὸ μάρμαρο τοῦ
Υμηττοῦ, συγκολλημένο ἀπὸ
14 θραύσματα. Ὁ Ερμῆς καὶ
τρεις Νύμφες μπροστὰ ἀπὸ
τὴν εἴσοδο σπηλαίου.
Στα δεξιὰ εἰκονίζεται
προσωποποιημένος ὁ ποταμὸς
Αχελῷος. Πάνω ἀπὸ τὸ στόμιο
τοῦ σπηλαίου ὁ Πάνας παίζει
μουσικὴ. Στὴ βάση
αναγράφονται τὰ ὀνόματα
τῶν 13 ἀναθετῶν ποὺ
ἀφιέρωσαν τὸ ἀνάγλυφο στὶς
Νύμφες: Νύμφαις / οἷδ'
ἀνέθεσαν

Ἑρμαῖος [---]ας / Ἑπόρος
Ἑρμῶν [Πα]ρμέν[ων] / Σωσίας
Πρύξ [Σω]τηρίς / Ξενοκράτης
Ἡρακλείδ[ης] [. .]μης /
Λυδός [---]ον, 325-300 π.Χ.
(Ἀρχεῖο Γερμανικοῦ
Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου
Ἀθηνῶν, D-DAI-
ATH-1995/2167.
Φωτ.: Elmar Gehnen).

08

Σπηλαιόμορφο ἀναθηματικό
ἀνάγλυφο ἀπὸ πεντελικὸ
μάρμαρο. Συγκολλημένο ἀπὸ
πέντε θραύσματα. Τρεῖς
Νύμφες (μία καθήμενη, δύο
ὄρθιες) καὶ ὁ Ερμῆς μπροστὰ
ἀπὸ τὴν εἴσοδο σπηλαίου.
Πάνω ἀπὸ τὸ στόμιο ὁ Πάνας
παίζει τὴ σύριγγα
τριγυρισμένος ἀπὸ κατσίκια.
Κάτω ἀπὸ τὸν τραγοπόδαρο
θεὸ ἀναγράφονται οἱ θεότητες
στὶς ὁποῖες ἀφιερώνεται
τὸ ἀνάγλυφο: Νύμφαις.
Περ. 350-325 π.Χ. (Ἀρχεῖο
Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ
Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν,
D-DAI-ATH-1995/2196.
Φωτ.: Elmar Gehnen).

09

Κόγχη-βωμός (;) με ναόσχημη
πρόσοψη στὴ νότια αἶθουσα.

08

της καρποφορίας, της μητρότητας και γενικά της γονιμότητας (ανεξαρτήτως του εάν αυτή αφορούσε σε κοπάδια ζώων, γεωργικές καλλιέργειες ή ανθρώπους)¹⁷. Βέβαια ο Ερμής είναι και ψυχοπομπός, συνοδεύει τις ψυχές των νεκρών στον Κάτω Κόσμο αλλά ίσως και οπουδήποτε αλλού πέρα από τα συνήθη όρια της κανονικής ζωής¹⁸.

Μικρά λαξευμένα σκαλοπάτια ξεκινούν από τον διπλό βωμό και οδηγούν σε άλλη μεγάλη λαξευμένη κόγχη με ναό-σχημη πρόσοψη που δεν φέρει κάποια ένδειξη σχετικά με τη χρήση της. Η επιγραφή «ΣΠΗΛΑΙΟΝ ΝΥΜΦΟΛΗΠΤΟΥ» που διαβάζεται στο τοίχωμά της αποτελεί (δυστυχώς) χάραγμα του 20ού αιώνα (εικ. 9). Παρόμοια, ναόσχημη πρόσοψη διατηρεί και ο βωμός που κατασκευάστηκε λίγο ανατολικότερα, ο οποίος είναι αφιερωμένος στον Πάνα σύμφωνα με επιγραφή κάτω από αυτόν (εικ. 11). Δίπλα του, σε χαμηλή εξέδρα, προβάλλει τρισδιάστατο ακέφαλο καθιστό άγαλμα που προφανώς αποτελούσε την κεντρική λατρευτική μορφή του σπηλαίου. Παρά τον απλοϊκό τρόπο απόδοσής της (που φαίνεται να σχετίζεται ίσως και με την ικανότητα του λιθοδόου) και παρά το γεγονός ότι απεικονίζεται σε διαστάσεις μικρότερες του φυσικού μεγέθους (σε αντίθεση με το ανάγλυφο του Αρχεδήμου), η τοποθέτησή της σε περίοπτη θέση, επάνω σε θρόνο που διαθέτει σχετικά περίτεχνο ερεισίνωτο και καλοφτιαγμένες πλαϊνές όψεις, αλλά και η χαμένη ένθετη κεφαλή της που ενδεχομένως ήταν κατασκευασμένη από διαφορετικό, ανώτερης ποιότητας υλικό¹⁹, βεβαιώνουν ότι το άγαλμα απεικονίζει θεότητα. Πολλά έχουν γραφτεί για την ταυτότητα του ακέφαλου αγάλματος. Από διάφορους περιηγητές έχει προταθεί η απεικόνιση της Ίσιδας, της Δήμητρας, της Ρέας, της Γαίας ή της Κυβέλης²⁰. Οι νεότεροι ερευνητές το ερμήνευσαν κατά καιρούς ως Κυβέλη²¹ ή ως Νύμφη²². Σύμφωνα με μια άλλη, πιο θελκτική ερμηνεία²³, η θεότητα παριστάνει τον Απόλλωνα, θεό του ήλιου, της μαντικής τέχνης και της μουσικής²⁴, αλλά και προστάτη των γεωργών και των ποιμένων²⁵. Άλλωστε, απέναντι από το άγαλμα βρίσκεται ο αφιερωμένος στον Απόλλωνα βωμός (σύμφωνα με τη χαμένη επιγραφή), ενώ πίσω και αριστερά του, πάνω σε υπερυψωμένη βάση, είχε λαξευτεί το ιερό σύμβολο του θεού, ο ομφαλός²⁶, από τον οποίο διακρίνονται πλέον, με δυσκολία, λίγα μόνο απομεινάρια²⁷.

Ο ιερός χώρος του σπηλαίου εγκαταλείπεται μετά τον 3ο αιώνα π.Χ. και για πεντακόσια περίπου χρόνια²⁸. Στη διάρκεια του 4ου αιώνα μ.Χ. αρχίζει πάλι να χρησιμοποιείται μέχρι τα τέλη του 6ου ή τις αρχές του 7ου αιώνα μ.Χ., όπως προκύπτει από τη μελέτη των λύχνων του σπηλαίου²⁹ (εικ. 10). Αυτή τη φορά το σπήλαιο λειτουργεί ως τόπος ιδιαίτερης πνευματικής σημασίας³⁰ για τους οπαδούς της Νεοπλατωνικής φιλοσοφικής σχολής³¹. Ας σημειωθεί ότι οι οπαδοί της Πλατωνικής-Πυθαγόρειας θεολογίας υπέθεταν ότι ετυμολογικά το όνομα του Απόλλωνα (που φαίνεται ότι αποτελούσε την κεντρική λατρευόμενη θεότητα στο σπήλαιο κατά την κλασική αρχαιότητα) προερχόταν από το α-πολλά και, επομένως, θεωρούσαν ότι παρέπεμπε στην υπέρτατη οντολογική αρχή στην οποία πίστευαν, στο Εν³². Φαίνεται, λοιπόν, ότι το σπήλαιο στο οποίο λατρεύονταν κάποτε ο Απόλλωνας αποτελούσε για τους Νεοπλατωνικούς ιδανικό χώρο άσκησης των τελετών τους. Το διάταγμα του αυτοκράτορα Ιουστινιανού στις αρχές του 6ου

09

10α

10β

10γ

10δ

10ε

10ζ

10η

10θ

10α-θ

Φωτιστικοί λύχνοι που εντοπίστηκαν κατά την ανασκαφή του 1901. α-β: Λυχνάρι με τη θεά Αθηνά στον δίσκο και υπογραφή (ΕΥ), στην πίσω επιφάνεια, του πολύ παραγωγικού εργαστηρίου του Ευτύχη, τέλη 4ου-αρχές 5ου αι. γ-δ: Λυχνάρι με κάνθαρο στον δίσκο και σπάνια υπογραφή με εγχάρακτο σταυρό στην πίσω επιφάνειά του, τέλη 5ου-6ος αι. ε-ζ: Λυχνάρι με αστεροειδές κόσμημα στον δίσκο και υπογραφή στην πίσω επιφάνεια από εργαστήριο που

χρησιμοποιούσε ως σήμα του το γράμμα Ταυ, τέλη 4ου-μέσα 5ου αι. η-θ: Πολύμυξο λυχνάρι (με τρεις μυκτήρες), με χριστόγραμμα μέσα σε εγχάρακτους κύκλους στην πίσω επιφάνεια, τέλη 5ου-6ος αι. (Αρχείο Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου).

11

Βωμός του Πανός και ακέφαλο καθιστό άγαλμα στη νότια αίθουσα. Με βέλος σημειώνονται τα απομεινάρια του ομφαλού.

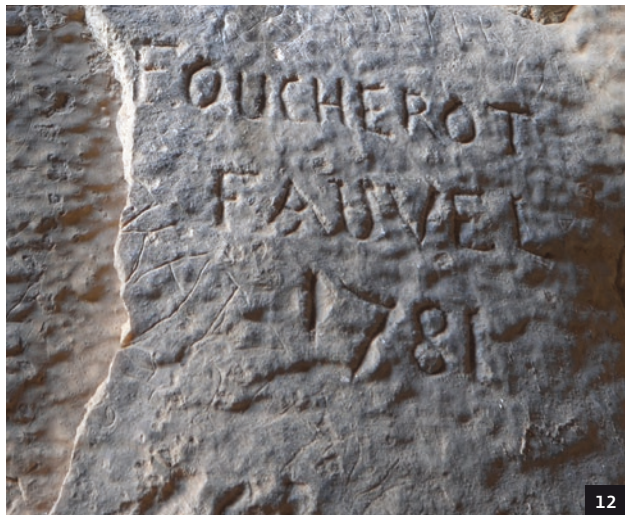

12

Ονόματα Γάλλων περιηγητών.
Νότια αίθουσα, 18ος αι.

13

Άποψη της επιφάνειας
του βράχου στο βορειοανατολικό
άκρο της νότιας αίθουσας.

12

13

αίωνα μ.Χ., που επιβάλλει το κλείσιμο όλων των φιλοσοφικών σχολών των Αθηνών, βάζει τέλος στη λειτουργία του σπηλαίου ως ιερού χώρου των Νεοπλατωνικών.

Το σπήλαιο γίνεται γνωστό στους νεότερους χρόνους από τον περιηγητή Richard Chandler που το επισκέπτεται το 1765 και το αναδεικνύει μέσα από τις περιγραφές του σε αξιόθεατο προορισμό. Όλοι οι σύγχρονοί του περιηγητές αλλά και αυτοί του επόμενου (19ου) αιώνα, το αναζητούν, το επισκέπτονται, το περιγράφουν στα απομνημονεύματά τους και, συχνά, απεικονίζουν σχεδιαστικά όσα θαυμαστά αντιτεχνικής απόδοσης και άλλοτε άτεχνα και άκομψα, παρέχουν στον σημερινό ερευνητή ανεκτίμητης αξίας πληροφορίες για το πώς ήταν το σπήλαιο δύο αιώνες πριν και για τις καταστροφές που υπέστη στο ενδιάμεσο διάστημα. Κάποιοι επώνυμοι επισκέπτες φροντίζουν να αφήσουν το αποτύπωμά τους στο σπήλαιο ακολουθώντας το παράδειγμα του αρχαίου νυμφολήπτου Αρχέδημου, δηλαδή χαράσσοντας ή λαξεύοντας το όνομα και την ημερομηνία επίσκεψής τους. Ο ζωγράφος, αρχαιολόγος και πρόξενος της Γαλλίας Louis-François-Sébastien Fauvel και ο φίλος του αρχιτέκτονας, μηχανικός και αρχαιολόγος Jacques Foucherot ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία³³ (εικ. 12) και εισάγουν μια μόδα την οποία έκτοτε ακολουθούν και πολλοί από τους μη επώνυμους επισκέπτες του σπηλαίου (εικ. 13).

Δεδομένης της επικινδυνότητας που ενέχει η κατάβαση των αρχαίων βαθμίδων της εισόδου (λόγω της μεγάλης φθοράς τους) αλλά και της υψομετρικής διαφοράς που υπάρχει ανάμεσα στην κλίμακα και στα δάπεδα των αιθουσών, η Εφορεία Παλαιoανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας του Υπουργείου Πολιτισμού, στην αρμοδιότητα της οποίας εμπίπτει το συγκεκριμένο μνημείο, έχει περιορίσει τα τελευταία χρόνια τη χορήγηση αδειών επίσκεψης και επιτρέπει την πρόσβαση στο εσωτερικό του σπηλαίου μόνο σε αρχαιολόγους, φοιτητές αρχαιολογίας και σπηλαιολόγους. Μεγάλες ομάδες από μωμ μπορούν να ξεναγηθούν (από αρχαιολόγο της Εφορείας) έξω από την περίφραξη του σπηλαίου, με τη βοήθεια έντυπου ενημερωτικού και φωτογραφικού υλικού. Η μορφολογία και οι περιορισμένες διαστάσεις της εισόδου του σπηλαίου καθιστούν απαγορευτική τη μετατροπή του μνημείου σε επισκέψιμο χώρο για το ευρύ κοινό. Κάτι τέτοιο θα συνεπαγόταν κατ' αρχάς πλήρη αλλοίωση της μορφής της εισόδου και, πιθανότατα, και άλλες, απαγορευτικές για την ακεραιότητα του μνημείου, αλλαγές³⁴. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάγκη για τη δημιουργία μιας τρισδιάστατης εικονικής αναπαράστασης που θα επιτρέπει την εικονική περιήγηση στο μνημείο, θα παρουσιάζει τα πιθανά δρώμενα σε αυτό, θα δίνει γενικές πληροφορίες και θα εξηγεί τον τρόπο και τη σημασία λειτουργίας του ιερού λατρευτικού σπηλαίου κρίνεται επιτακτική. Η Εφορεία φροντίζει ήδη για την υποβολή πρότασης σχετικά με την υλοποίηση ενός έργου ψηφιακής προβολής του Σπηλαίου Νυμφολήπτου, ώστε να αποτελέσει τα επόμενα χρόνια έναν εικονικά τουλάχιστον επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο μέσω ηλεκτρονικών εφαρμογών, αλλά και το ευρύ κοινό να ευαισθητοποιηθεί σε θέματα προβολής, ανάδειξης και προστασίας του μνημείου και άλλων αρχαίων λατρευτικών σπηλαίων καθώς και του περιβάλλοντος χώρου τους.

Σημειώσεις

- 1 Βλ. Schörner / Goette 2004, σ. 91–92, 118. Πρβλ. Zampiti 2013, σ. 307–309.
- 2 Στη σύντομη παρουσίαση του σπηλαίου που γίνεται εδώ, χρησιμοποιούμε την κάτοψη που εκπονήθηκε και δημοσιεύθηκε το 1903 από τον ανασκαφέα C.H. Weller και αναδημοσιεύθηκε από τον Connor (1988), διότι όπως επιβεβαιώθηκε στο πλαίσιο εργασιών τρισδιάστατης σάρωσης του μνημείου κατά το πρόσφατο παρελθόν, το συγκεκριμένο σχέδιο απεικονίζει αρκετά σωστά την έκταση, το γενικό σχήμα του σπηλαίου και τον προσανατολισμό των αιθουσών του. Πρβλ. Mari κ.ά. 2019, σ. 70, εικ. 5.
- 3 *Νεραΐδοπαρμένος* είναι η λέξη που θα μπορούσε να αντιστοιχηθεί στην αρχαία *νυμφόληπτος*, αν και ο νεοελληνικός όρος εμπεριέχει μια μάλλον αρνητική έννοια που σε καμία περίπτωση δεν ίσχυε για τους νυμφόληπτους του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. Πρβλ. Connor 1988, σ. 156–166.
- 4 Βλ. σχέδιο του περιηγητή Gell: Schörner / Goette 2004, πίν. 20.
- 5 Κακριδής 1986, σ. 278–280.
- 6 Κύρου 2020, σ. 155.
- 7 Κύρου 2020, σ. 155–156.
- 8 Για την ερμηνεία της διπλής αναφοράς του ονόματος, βλ. Κύρου 2020, σ. 157.
- 9 Εργαλείο παρόμοιο με το σημερινό πικούνι, με λαβή και κεφαλή η οποία κατέληγε, σε κάθε πλευρά, σε οξεία και αιχμηρή απόληξη.
- 10 Κοκκορού–Αλευρά κ.ά. 2010, σ. 46–47.
- 11 Βλ. Connor 1988, σ. 182–183, σημ. 86.
- 12 Βλ. Schörner / Goette 2004, πίν. 22:1, 25:1, 27:4, 28:1. Weller 1903, σ. 271, εικ. 6.
- 13 Για τις ερμηνείες που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί, βλ. Connor 1988, σ. 182 και σημ. 86, σ. 183 και σημ. 87. Κύρου 2021, σ. 157. Schörner / Goette 2004, σ. 47–49 και σημ. 307, σ. 116.
- 14 Κακριδής 1986, σ. 165.
- 15 Βλ. Κακριδής 1986, σ. 169, 174. Ωστόσο, κατά τον Πίνδαρο, πατέρας του Πάνα ήταν ο Απόλλωνας (Schörner / Goette 2004, σ. 115 και σημ. 577).
- 16 Kalligas 2017, σ. 169.
- 17 Βλ. ενδεικτικά Bravo / Mari 2021, σ. 151–152 και Spathi 2013 με αναφορές σε διάφορα σπήλαια όπου μαζί με τις Νύμφες και τον Πάνα λατρευόταν και ο Ερμής.
- 18 Connor 1988, σ. 183.
- 19 Weller 1903, σ. 267.
- 20 Connor 1988, σ. 185. Weller 1903, σ. 268–269.
- 21 Schörner / Goette 2004, σ. 27, 116–117.
- 22 Connor 1988, σ. 186.
- 23 Κύρου 2020.
- 24 Τη μαντική τη διδάχτηκε ο Απόλλωνας από τον Πάνα. Τη λύρα τού χάρισε ο αδελφός του ο Ερμής (καθιστώντας τον, έτσι, θεό της μουσικής), για να τον εξεμενίσει. Βλ. Κακριδής 1986, σ. 155–156, 169, 170–171, 243.
- 25 Kalligas 2020, σ. 167. Κύρου 2020, σ. 156.
- 26 Κύρου 2021, σ. 156–157.
- 27 Ο ομφαλός διετηρείτο άθικτος κατά την ανασκαφή του σπηλαίου. Βλ. Weller 1903, σ. 268, εικ. 4, σ. 269. Επίσης, Connor 1988, σ. 187–188. Κύρου 2020, σ. 164, εικ. 5–6. Schörner / Goette 2004, πίν. 15:1.
- 28 Κύρου 2020, σ. 158–159.
- 29 Gerousi–Bendermacher 2023.
- 30 Kalligas 2020, σ. 177.
- 31 Για την εμφάνιση του Νεοπλατωνισμού στην Αθήνα και τη σχέση των σπαδών του με το σπήλαιο αλλά και την περίφημη «οικία» της Βάρης κατά τον 4ο και τον 5ο αι., βλ. Kalligas 2020, σ. 178–184. Για την ανασκαφή της «οικίας» της Βάρης, βλ. Jones κ.ά. 1973. Για τη σύνδεση της «οικίας» με το σπήλαιο, βλ. Κύρου 2020, σ. 158. Kalligas 2020, σ. 169–170.
- 32 Kalligas 2020, σ. 176–177.
- 33 Τα ονόματά τους διακρίνονται πίσω και επάνω από τα οριζόντια λαξεύματα που διαμορφώθηκαν πίσω από το λατρευτικό άγαλμα για την τοποθέτηση αφιερωμάτων των πιστών. Βλ. Dodwell 1819, σ. 552. Weller 1903, σ. 275. Wickens 1986, τόμ. 2, σ. 118.
- 34 Mari κ.ά. 2019.

Βιβλιογραφία

- Bravo / Mari 2021: Bravo J.J. / Mari A., «The Cave of Pan at Marathon, Attica. New evidence for the performance of cult in the historic era», στο S. Katsarou / A. Nagel (επιμ.), *Cave and Worship in Ancient Greece. New Approaches to Landscape and Ritual*, Routledge, London–New York 2021, σ. 144–166.
- Connor 1988: Connor W.R., «Seized by the Nymphs: Nympholepsy and symbolic expression in Classical Greece», *Antiquity* 7 (1988), σ. 155–189.
- Dodwell 1819: Dodwell E., *A Classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*, τόμ. 1–2, London 1819.
- Gerousi–Bendermacher 2023: Gerousi–Bendermacher E., «Reconsidering the Early Byzantine ceramic finds from the Vari Cave», στο V. Caminacci / E. Giannitrapani / M.C. Parello / M.S. Rizzo (επιμ.), *LRCW 6: Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry: Land and Sea: Pottery Routes*, Archaeopress, 2023, σ. 652–660. <https://doi.org/10.2307/ji.7193896>
- Jones κ.ά. 1973: Jones J.E. / Graham A.J. / Sackett L.H., «An Attic country house below the Cave of Pan at Vari», *The Annual of the British School at Athens* 68 (1973), σ. 355–452.
- Κακριδής 1986: Κακριδής Ι.Θ., *Ελληνική μυθολογία*, τόμ. 2: Οι Θεοί, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.
- Kalligas 2020: Kalligas P., «Honey from Hymettus: Platonic philosophy in the Cave of Pan», στο S. Wallace (επιμ.), *Platonic and Neoplatonic Thought and Action. Essays in Honour of Andrew Smith* (Classics Ireland, 27), Classical Association of Ireland, Dublin 2020, σ. 165–196.
- Κοκκορού–Αλευρά κ.ά. 2010: Κοκκορού–Αλευρά Γ. / Πουπάκης Ε. / Ευσταθόπουλος Α., *Αρχαία ελληνικά λατομεία*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2010.
- Κύρου 2020: Κύρου Α.Κ., «Το Σπήλαιο του Νυμφολήπτου. Από τους χορούς των Νυμφών στον νεοπλατωνικό διαλογισμό», στο Π. Καλογεράκου / Α. Χασιακού / Μ. Κοσμόπουλος / Γ. Λώλος / Χ. Μαραμπέα / Ε. Πέππα–Παπαϊωάννου / Λ. Πλάτων (επιμ.), *Κυδάλιμος. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ, Τόμος τρίτος* (AURA, 4), Αθήνα 2020, σ. 153–166.
- Mari / Andritsanos κ.ά. 2019: Mari A. / Andritsanos V.D. / Chatzitheodorou T. / Chatzitheodorou G., «The Cave of the Nympholept at Vari – Fast Creation of a 3D simulation model of an important cult cave in Attica, Greece», στο P. Kyriakides / A. Agapiou / V. Lysandrou (επιμ.), *Spreading Excellence in Computer Applications and Cultural Heritage, Proceedings of the 3rd CAA–GR Conference, 18–20 June 2018, Limassol, Cyprus*, Limassol 2019, σ. 67–76.
- Schörner / Goette 2004: Schörner G. / Goette H.R., *Die Pan-Grotte von Vari*, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Phillip von Zabern, Mainz am Rhein 2004.
- Spathi 2013: Spathi M.G., «The Cave of the Nymphs at Keratsini, Attica. A new location for the popular female cult of the Classical period and some intriguing finds», στο Ε.Π. Σιουμπάρα / Κ. Φαρουδάκης (επιμ.), *Θεμέλιον. 24 μελέτες για τον Δάσκαλο Πέτρο Θέμελη από τους μαθητές και τους συνεργάτες του*, Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών, Αθήνα 2013, σ. 395–415.
- Weller 1903: Weller C.H., «The Cave at Vari. Description, account of excavation, and history», *American Journal of Archaeology* 7 (1903), σ. 263–288.
- Wickens 1986: Wickens J.M., *The archaeology and history of cave use in Attica from Prehistoric through Late Roman times*, τόμοι Ι και ΙΙ (διδ. διατρ.), Indiana University, Bloomington, University Microfilms, Ann Arbor 1986.
- Zampiti 2013: Zampiti A., «The Schisto Cave at Keratsini (Attika): The pottery from Classical through Roman Times», στο F. Mavridis / J.T. Jensen (επιμ.), *Stable Places and Changing Perceptions: Cave Archaeology in Greece* (BAR Int. Series, 2558), Archaeopress 2013, σ. 306–318.